

'Er zijn dingen die niet kunnen, maar wel zouden kunnen.'

Een onderzoek naar postmoderne thema's in het dierenbos van Toon Tellegen

Naam: *Nina Wolff*

Studentnummer: *4018176*

Docent: *dr. Sven Vitse*

Cursus: *Bachelor eindwerkstuk Nederlandse taal & Cultuur*

Datum: *april 2016*

Inhoudsopgave

Inhoud	2
Inleiding	4
Theoretisch kader	6
1. De status van jeugdliteratuur	6
<i>1.1 Jeugdliteratuur in vogelvlucht</i>	6
<i>1.2 De veranderende status van jeugdliteratuur</i>	7
<i>1.3 De positie van Tellegens dierenverhalen</i>	9
2. Postmodernisme: ontologie & epistemologie	10
3. Postmodernisme en het conflict met taal	12
Methodologisch kader & verantwoording	14
Analyse	16
1. Een opgelegd regelsysteem	16
<i>1.1 Alle dieren zijn even groot</i>	16
<i>1.2 Een verhaal beslaat maximaal twee pagina's</i>	17
<i>1.3 Van elk dier bestaat maar één exemplaar</i>	17
<i>1.4 Alleen het nu bestaat: de dieren hebben geen ouders, geen kinderen, geen herinnering, geen toekomst</i>	18
<i>1.5 De dieren zijn onderling verwisselbaar</i>	18
2. Ontologie	19
3. Epistemologie & taal	22
Interpretatie	26
Conclusie	27
Bibliografie	30
Bijlagen	33

Inleiding

“Ik heb een keer mijn reuk gebroken,” zei de krekel.

‘Je reuk? Hoe kan je die nou breken?’ vroeg de eekhoorn.

‘Je kan alles breken,’ zei de krekel. ‘De grond, de golven, de stilte, je voet, je stem. Dus ook je reuk.’”¹

Zo begint een van de talloze dierenverhalen van Toon Tellegen, dichter, huisarts, en bovenal kinderboekenschrijver. Deze dierenverhalen, waarin de mier, de eekhoorn en vele anderen allerlei voorvallen beleven in het dierenbos, worden binnen het domein van de kinder- en jeugdliteratuur gesitueerd. Toch zouden deze verhalen ook anders gekwalificeerd kunnen worden.

Dat zegt onder andere Zosha de Rond in haar artikel ‘Misschien waren zij nergens: het groteske in de dierenverhalen van Toon Tellegen’, verschenen in Vooy (2013). Daarin onderzoekt zij -met de werken van Tellegen als casus- de leeftijdsproblematiek en de vervaging en overschrijding² van de grens tussen jeugdliteratuur en volwassenenliteratuur aan de hand van de theorie van het groteske. De verhalen van Tellegen laten zich moeilijk voegen naar de categorieën binnen onze organisatie van literatuur en functioneren, zo stelt de Rond, in die zin als een groteske: de verhalen onttrekken zich aan leeftijdsbegrenzing of categorisering.³ In haar onderzoek signaleert zij op verschillende niveaus een belangrijke rol voor taal: “Talloze gesprekken en ontelbare brieven voeren de boventoon, waarbij het verhaal veelal eindigt in een stilte met nog meer vragen en onzekerheden dan voorheen.”⁴

Die vragen en onzekerheden signaleert ook Jacq Vogelaar in zijn recensie van de in 1991 verschenen bundel *Misschien waren zij nergens*. Hij stelt dat de verhalen van Tellegen uitermate geschikt zijn als inleiding in het filosofisch

---

¹ Tellegen, T. (2001). *Misschien wisten zij alles: 313 verhalen over de eekhoorn en de andere dieren*. Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij b.v. P. 115.

² Grensvervaging en -overschrijding komt uitgebreid aan bod in het theoretisch kader,

³ De Rond, Z. (2013). ‘Misschien waren zij nergens: het groteske in de dierenverhalen van Toon Tellegen.’ In: *Vooy*. Jaargang 31, nummer ¾. Utrecht: Stichting Tijdschrift Vooy. pp. 19 – 30. P. 23.

⁴ De Rond, Z. (2013). P. 23.

denken.⁵ Ook Vogelaar wijst op de rol van talige elementen in de presentatie van de filosofische vragen: "Praktisch elk verhaal komt in beweging door een zinswending of een woord, een sleutelwoord, soms een heel gewoon woord dat letterlijk genomen iets raadselachtig wordt."⁶ Gewone, alledaagse woorden - zoals 'voorbij', 'nu' of 'nergens' - worden door de dieren in het verhaal bevraagd, wat de lezer stof tot nadenken geeft.

Deze filosofische vragen en onzekerheden zouden in verband gebracht kunnen worden met de epistemologische en ontologische vragen die gesteld worden in postmoderne literatuur. De onderzoeksvraag die ik wil stellen luidt dan ook: *In hoeverre geven de dierenverhalen van Toon Tellegen uiting aan de postmoderne epistemologische en ontologische twijfel?*

Als uitgangspunt neem ik hiervoor de artikelen van de Rond en Vogelaar, die de filosofische vragen en onzekerheden reeds gesignaleerd hebben en de dierenverhalen van Tellegen lezen en interpreteren als literatuur voor volwassenen.

Hoewel Tellegen een alom geprezen en geroemd auteur is⁷, is er tot nog toe weinig wetenschappelijke aandacht voor zijn werk. De oorzaak hiervan is dat het grootste deel van zijn werk wordt aangemerkt als jeugdliteratuur. De Rond kaart dit probleem in haar artikel ook aan en stelt dat alleen literatuur die is aangemerkt als volwassenenliteratuur tot de literaire canon kan toetreden, wat de geringe wetenschappelijke aandacht voor Tellegens dierenverhalen verklaart.⁸ Dat is jammer omdat de verhalen erg ingenieus geconstrueerd zijn en zowel voor kinderen als volwassenen zeer lezenswaardig zijn. Als kind heb ik de boeken ook gelezen en nu ik ze als volwassene opnieuw lees ontdek ik vele nieuwe betekenislagen. Behalve dat ik dit onderzoek vanuit een persoonlijke interesse begin, geeft het ook een aanzet tot meer wetenschappelijk onderzoek naar de verhalen van Tellegen. Daarnaast laat dit onderzoek zien dat er sprake is van een grensvervaging tussen jeugd- en volwassenenliteratuur.

---

⁵ Vogelaar, J. (1992). 'Dubbele ??': 'Nee wij gaan nooit voorbij. Wij niet!' In: *De Groene Amsterdammer*. 24, 22 april. Amsterdam: De Groene Amsterdammer. pp. 24-25. P. 25.

⁶ Vogelaar, J. (1992). P. 25.

⁷ Zie voetnoot 22 voor de jeugdliteratuurprijzen door Tellegen ontvangen.

⁸ De Rond, Z. (2013). P. 20.

Theoretisch kader

1. De status van jeugdliteratuur

1.1 jeugdliteratuur in vogelvlucht

Fantasieverhalen waarin dierenpersonages worden opgevoerd spreken voornamelijk -maar niet uitsluitend- jonge lezers aan. De identificatie met de dieren wordt vergemakkelijkt omdat ze vaak naast hun karakteristieke dierlijke gedragingen ook menselijke eigenschappen meekrijgen. Ook omdat dieren er in elke cultuur min of meer hetzelfde uitzien en zich op dezelfde manier gedragen, is een brede -wereldwijde- identificatie mogelijk.⁹ Voorbeelden hiervan zijn de verhalen over Peter Rabbit van Beatrix Potter en Winnie de Poeh van A.A. Milne. In deze verhalen worden dierlijke gedragingen met menselijke eigenschappen gecombineerd. De dieren kunnen praten en dragen kleren, maar nog steeds is een konijn dol op wortels, vliegt een vogel en is de verhaalwereld die wordt opgevoerd te rijmen met de wereld zoals wij die kennen. Daarnaast kent het dierenverhaal in de vorm van een fabel een lange historische traditie als kinder- en jeugdliteratuur. Vaak wordt hierin een belangrijke zedenles overgebracht aan de lezers of toehoorders en worden de dieren als menselijke wezens opgevoerd.¹⁰

Tot de achttiende eeuw bestaat in Nederland nauwelijks een scheiding tussen kinder- en volwassenwereld: kinderen werden gezien als volwassenen in een kleiner formaat. Bijgevolg bestond er ook geen aparte kinderboekenmarkt. Dat wil niet zeggen dat kinderen in die tijd niet lezen of geen verhalen aanhoorden, vaak is het alleen niet duidelijk of teksten expliciet voor kinderen geschreven waren of toevallig in kinderhanden terecht kwamen. Veel nieuwe ideeën over het mensbeeld en de opvoeding van kinderen die tijdens de Verlichting tot bloei komen, duiken tijdens het Humanisme, de Renaissance en de Reformatie al op. Erasmus bijvoorbeeld benadrukt in *De opvoeding van kinderen* (1506 – 1509) al dat kinderen in hun jonge jaren nog kneedbaar zijn en

---

⁹ Ghesquière, R. (2009). *Jeugdliteratuur in perspectief*. Leuven: Uitgeverij Acco. P.148.

¹⁰ Idem.

gevormd en opgevoed kunnen worden.¹¹ Bij die verandering in het denken over opvoeding in de eeuw van de Verlichting zijn de Britse arts John Locke -*Some Thoughts Concerning Education* (1693)- en de Franse auteur en filosoof Jean-Jacques Rousseau -*Émile, ou de l'éducation* (1762)- belangrijke figuren geweest.¹²

In het kader van dit onderzoek is het niet de bedoeling om een uitputtende geschiedenis van de jeugdliteratuur te geven. Het is voldoende om aan te geven dat vanaf de achttiende eeuw tal van genres ontstaan specifiek geschreven voor kinderen, bedoeld om op te voeden en te vormen. “In 1779 al schreef Betje Wolff¹³: ‘onze eeuw is in één opzicht zeer wel van alle voorgaande te onderscheiden: dit is de eeuw waarin men namelijk voor kinderen schrijft.’”¹⁴ Deze jeugdliteratuur is meestal didactisch of religieus van aard en leert de lezer over gehoorzaamheid, deugd, naarstigheid, geduld, dankbaarheid et cetera. De gedichten voor kinderen van Hiëronymus van Alphen uit 1778 zijn hiervan een vroeg voorbeeld.¹⁵

1.2 Veranderende status van jeugdliteratuur

Waar jeugdliteratuur zoals hierboven beschreven in het begin voornamelijk opvoedend van aard was, wordt de grens tussen jeugd- en volwassenenliteratuur in Nederland in de jaren zeventig steeds onduidelijker. Jeugdliteratuur lijkt zich in die periode inhoudelijk te bevrijden uit de greep van opvoeders. Daarnaast worden technieken uit de literatuur voor volwassenen toegepast in de jeugdliteratuur. Binnen de polemiek en andere beschouwingen over jeugdliteratuur komt telkens eenzelfde vraag naar voren, namelijk of de teksten voor de jeugd beschouwd moeten worden “als volwaardige literaire teksten en

---

¹¹ Van Lierop-Debrauwer, H. et al (red.) (2014). *Een land van waan en wijs: geschiedenis van de Nederlandse jeugdliteratuur*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas Contact. P. 15.

¹² Van Collie, J. (2009). *Leesbeesten en boekenfeesten: hoe werken (met) kinder- en jeugdboeken?* Leuven: NBD Biblion Uitgeverij. P. 343. & Van Lierop-Debrauwer, H. et al (red.) (2014). P. 18 – 19.

¹³ Betje (Elisabeth) Wolff en Aagje (Agatha) Deken schreven -onder andere- de *Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* (1782) wat een goed –en bekend- voorbeeld is van een didactische jeugdroman.

¹⁴ Van Collie, J. (2009). P. 344.

¹⁵ Van Lierop-Debrauwer, H. et al (red.) (2014). P. 12.

ook als zodanig besproken en becommentarieerd [moeten] worden.”¹⁶ Het was tot die tijd niet gangbaar om binnen de jeugdliteratuur een onderscheid te maken tussen het literaire en het populaire boek, die tweedeling ontstaat in deze periode. Brems zegt hierover:

“Het heeft er alle schijn van dat hier een overheveling plaatsvond van de discussie die in de ‘grote’ literatuur al sinds de jaren zeventig werd gevoerd tussen voorstanders van een op de lezer gerichte, realistische of subjectivistische literatuur en de verdedigers van een tekstgerichte literatuuropvatting, zoals voorgestaan in *Raster*, *De Revisor* of door auteurs van min of meer postmodern proza.”¹⁷

De kritische discussie over volwassenenliteratuur richt zich nu ook op jeugdliteratuur, waarvan soms niet duidelijk is of ze voor de jeugd of voor volwassenen bestemd is. De grens daartussen vervaagt doordat jeugdliteratuur technieken uit de volwassenenliteratuur gebruikt.¹⁸ Vogelaar pleit zelfs voor het opheffen van deze grens en het indelen van de literatuur in twee sferen: die van de verwondering en die van de realiteitszin.¹⁹

Deze grensoverschrijding en -vervaging in de jeugdliteratuur doet zich op twee manieren voor. Ten eerste ontstaat er een bovenlaag in de boeken voor kinderen van alle leeftijden. De literaire kwaliteiten van deze boeken worden ook door lezers van volwassenenliteratuur erkend. Hiermee bedoel ik erkenning op het gebied van professionele kritiek of academische aandacht voor jeugdliteratuur.²⁰ Ook zien we deze erkenning van literaire kwaliteiten in het jeugdboek terug in verschillende kinderboekenprijzen die vanaf het eind van de twintigste eeuw ontstaan, zoals de sinds 1971 uitgereikte zilveren en gouden griffel. Ten tweede ontstaat er een adolescentenliteratuur, die vaak ook over

---

¹⁶ Uitspraak van Bekkering in: Brems, H. (2006). *Altijd weer vogels die nesten beginnen: geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945 – 2005*. Amsterdam: Bert Bakker. P. 582.

¹⁷ Brems, H. (2006). P. 583.

¹⁸ Brems, H. (2006). P. 586.

¹⁹ Vogelaar, J. (1992). P. 25.

²⁰ Ook het werk van Tellegen krijgt deze aandacht maar dat is, zoals gezegd nog zeer gering.

adolescenten gaat en zich op het grensvlak van volwassenen- en jeugdliteratuur bevindt.²¹

1.3 Positie van Tellegens dierenverhalen

In eerste instantie lijkt het niet verwonderlijk dat de dierenverhalen van Tellegen als jeugdliteratuur gekwalificeerd worden. Zoals gezegd kent het dierenverhaal een lange traditie als kinder- en jeugdliteratuur. Tellegen heeft voor zijn verhalenbundels ook meerdere jeugdliteratuurprijzen mogen ontvangen, waaronder de Gouden Griffel in 1988 en de Libris Woutertje Pieterse Prijs in 1994.²² Toch is er met deze dierenverhalen iets interessants aan de hand: ze vallen te scharen onder de eerste vorm van grensvervaging omdat ze op stilistisch en inhoudelijk niveau gebruik maken van technieken uit de volwassenenliteratuur en vele conventies van het dierenverhaal schenden.

Volgens Bregje Boonstra zijn de dieren uit het Tellegenbos geen keurig aangeklede dieren die op mensenwijze door het bos scharrelen, noch zijn het enkel sprekende dieren die de mensen als in een fabel wijze lessen proberen over te dragen.²³ Ook is de verhaalwereld (het dierenbos) niet meer logisch te verklaren vanuit onze wereld: de dieren en het bos houden zich niet aan de biologische afspraken.²⁴ De verhalen van Tellegen maken duidelijk zichtbaar dat er sprake is van een grensvervaging omdat ze enerzijds bestempeld worden als kinderliteratuur en anderzijds te lezen en te interpreteren vallen als volwaardige volwassenenliteratuur.

---

²¹ Brems, H. (2006). P. 585. Deze tweede vorm van grensvervaging wordt hier verder buiten beschouwing gelaten.

²² Hij won de Gouden Griffel in 1988 met de verhalenbundel *Toen niemand iets te doen had*, de Zilveren Griffel in 1990 met *Langzaam zo snel zij konden*, voor *Bijna iedereen kon omvallen* ontving hij de Libris Woutertje Pieterse Prijs en een Gouden Griffel, beide in 1994 en voor *De verjaardag van alle anderen* ontving hij de Zilveren Griffel in 1999. Bron: Tellegen, T. (2001). P. 4.

²³ Boonstra, B. (2009). 'De schrijver, dat ben ik alleen' In: *Wat een mooite!: hoogtij in het kinderboek in acht portretten*. Amsterdam: Querido kinderboeken. pp. 197 -223. P. 213.

²⁴ Boonstra, B. (2009). P. 214.

2. Postmodernisme: ontologie & epistemologie

In zijn boek *Het postmodernisme in de Nederlandse en Vlaamse roman* stelt Bart Vervaeck²⁵ dat hij het postmodernisme niet ziet als een historische beweging of stroming, maar als verzamelnaam voor “een aantal kenmerken dat door de literatuurkritiek aan bepaalde teksten toegeschreven wordt.”²⁶ In iedere tekst kunnen volgens Vervaeck in meer of mindere mate kenmerken en thema’s uit het postmodernisme worden ontdekt: het is een kwestie van gradatie. Ook McHale ondersteunt in zijn *Postmodernist fiction*²⁷ deze gedachte en stelt dat we een auteur niet als postmodern kunnen karakteriseren maar wel postmoderne thema’s in zijn poëtica kunnen ontdekken.²⁸ Ook wijst McHale er op dat we de term postmodernisme niet moeten opvatten als *postmodern*, maar als *postmodernisme*; postmodernisme komt niet na het heden, het moderne, maar na de modernistische stroming/beweging. Het postmodernisme is dus een poëtica volgend op de poëtica van het vroeg twintigste-eeuwse modernisme.²⁹ McHale maakt een onderscheid tussen modernisme en postmodernisme aan de hand van zogenoemde dominanten. Die dominanten worden voor ons zichtbaar afhankelijk van de vragen die we aan een tekst stellen en vanuit welke positie we die onderzoeken.³⁰

Het modernisme wordt gekenmerkt door een epistemologische dominant, met vragen als: ‘Hoe interpreteer ik de wereld om mij heen, waarvan ik deel uitmaak?’, ‘Wat ben ik in deze wereld?’, ‘Wat valt er allemaal te weten over deze wereld en wat zijn de grenzen van die mogelijke kennis?’ In deze literatuur, die epistemologisch gericht is, wordt getracht de werkelijkheid te beschrijven. In het postmodernisme ziet McHale een ontologische dominant, met vragen als: ‘Wat is een wereld?’, ‘Is dit de werkelijke wereld waarin ik mij begeef of zijn er ook

---

²⁵ Vervaeck, B. (1999). *Het postmodernisme in de Nederlandse en Vlaamse roman*. Brussel/Nijmegen: VUBPress & Uitgeverij Vantilt.

²⁶ Vervaeck, B. (1999). P. 7.

²⁷ McHale, B. (1987). *Postmodernist fiction*. London & New York: Routledge.

²⁸ McHale, B. (1987). P.26 - 27.

²⁹ McHale, B. (1987). P. 5.

³⁰ McHale, B. (1987). P. 6.

andere mogelijke werelden?'. In deze literatuur, die ontologisch gericht is, wordt getracht een mogelijke wereld te beschrijven.³¹

Ibsch noemt in haar artikel 'Postmoderne (on)mogelijkheden in de Nederlandse literatuur' ook deze dominanten van McHale maar stelt daarbij de vraag: "kan men het epistemologische element überhaupt losmaken van het ontologische?"³² Het verschil tussen het modernisme en postmodernisme ligt volgens Ibsch in de verwerking van die epistemologische -en linguïstische en ethische- twijfel.

In het modernisme is die verwerking rationeel-reflecterend van aard: de twijfels en epistemologische vragen worden voornamelijk op een filosofisch metaniveau door reflecties van de personages of de verteller zichtbaar gemaakt. In het postmodernisme is dit metaniveau verlaten en is de twijfel doorgedrongen in de structuur van het verhaal zelf, "in de personages, die de twijfel niet meer ter discussie stellen maar als het ware 'leven'."³³ Deze mimetische verwerking van de twijfel kan op twee manieren tot uiting worden gebracht. Ten eerste kan er een 'onmogelijke' wereld worden voortgebracht, ten tweede kunnen nieuwe 'mogelijke' werelden worden voortgebracht. Ibsch stelt dat die mogelijke of onmogelijke werelden uit het postmodernisme voortkomen uit de "tot het uiterste doorgevoerde epistemologische twijfel."³⁴ Ook Vervaeck ziet een grote verwevenheid tussen het modernisme en het postmodernisme en gaat eerder uit van een continuïteit dan van afgebakende grenzen.³⁵

Deze opvatting over het tot uiting brengen van die twijfel door de beschrijving van (on)mogelijke werelden in het postmodernisme wordt gedeeld door McHale. Hij gebruikt de term 'ontology', die we niet moeten verwarren met

---

³¹ McHale, B. (1987). P 9 -11. Deze dominanten kunnen overigens door middel van een 'tip over' -het ver doorvoeren van epistemologische dan wel ontologische vragen- in elkaar overgaan.

³² Ibsch, E. (1989). 'Postmoderne (on)mogelijkheden in de Nederlandse literatuur'. In: W.F.G. Breekveldt et al (red.) *De achtervolging voortgezet. Opstellen over moderne letterkunde aangeboden aan Margaretha H. Schenkeveld*. Amsterdam: Bert Bakker. P 346-373. P. 350.

³³ Idem. P. 351.

³⁴ Ibsch, E. (1989). P. 351.

³⁵ Vervaeck, B. (1999). P. 8.

de ontologische dominant van het postmodernisme. In een 'ontology' wordt *een* werkelijkheid beschreven³⁶:

"An ontology is a description of *a* universe, not of *the* universe; that is, it may describe *any* universe, potentially a *plurality* of universes. In other words, to "do" ontology in this perspective is not necessarily to seek some grounding for *our* universe; it might just as appropriately involve describing *other* universes, including "possible" or even "impossible" universes"³⁷

Deze (on)mogelijke werelden kunnen onze logische wetten schenden en ons conventionele wereldbeeld: ze zijn niet in termen van *de* wereld -onze wereld- te zien en kunnen belangrijke afwijkingen vertonen.³⁸

3. Postmodernisme en het conflict met taal

Zoals hierboven besproken is de kenbaarheid van de werkelijkheid en de wereld waarin je je begeeft een belangrijk thema binnen de (post)moderne literatuur. De twijfel aan de mogelijkheid tot kennen wordt steeds radicaler en er ontstaat een "niet te overbruggen kloof tussen het subject en de hem omringende wereld."³⁹ De taal is een middel om die werkelijkheid te beschrijven en analyseren. In de negentiende eeuw werd taal gebruikt om dat op een objectieve en transparante manier te doen. In de twintigste-eeuw wordt echter zeer sterk getwijfeld aan de mogelijkheid en effectiviteit van taal om de werkelijkheid uit te drukken en te analyseren: het denken over taal komt in het teken te staan van twijfel.⁴⁰ Volgens Allen Thiher is er dan ook een duidelijk verband tussen contemporaine, poststructuralistische opvattingen over taal en bepaalde varianten van literair postmodernisme.⁴¹ Ook Ibsch wijst op belangrijke punten van taalkritiek die al vanaf het modernisme tot uitdrukking gebracht worden.⁴²

---

³⁶ Deze beschreven werkelijkheid zou ook een alternatieve werkelijkheid kunnen zijn.

³⁷ McHale, B. (1987). P. 27

³⁸ Ibsch, E. (1989). P. 357.

³⁹ Bertens, H. & D'Haen, T. (1988). *Het postmodernisme in de literatuur*. Amsterdam: De Arbeiderspers. P. 23

⁴⁰ Bertens, H. & D'Haen, T. (1988). P. 42.

⁴¹ Idem.

⁴² Ibsch, E. (1989). P. 354.

Het literaire postmodernisme in de poststructuralistische betekenis manifesteert die twijfel om door middel van taal de werkelijkheid weer te kunnen geven of om persoonlijke gewaarwordingen of emoties uit te drukken.⁴³ Hierbij staat “de vraag naar de kenbaarheid van de werkelijke wereld, en daarmee de relatie tussen taal en werkelijkheid voorop.”⁴⁴ De taal is niet meer in staat om individuele gewaarwordingen uit te drukken en wordt steeds meer gezien als een arbitrair tekensysteem dat los staat van de werkelijkheid.⁴⁵ De werkelijkheid wordt als onkenbaar gezien en er kan dus ook niets meer met zekerheid over gezegd worden. Tegelijkertijd wordt alles wat we over de werkelijkheid zeggen via de taal tot uitdrukking gebracht en is de werkelijkheid dus alleen maar kenbaar door taal. In die zin is de werkelijkheid die wij denken te kennen te zien als een talige werkelijkheid, een werkelijkheid die is geconceptualiseerd door het talige menselijke bewustzijn.⁴⁶

Duidelijk is dat er in deze (poststructuralistische) postmoderne literatuur een problematische relatie ontstaat tussen taal en werkelijkheid en er een radicale linguïstische twijfel ontstaat. Enerzijds is de taal nodig om onszelf en de werkelijkheid uit te drukken, anderzijds is dat, juist door de problematische relatie tussen taal en werkelijkheid, onmogelijk geworden. Deze radicale twijfel kan op verschillende manieren tot uiting komen in een literair werk. Bertens en D’Haen stellen dat een werk tot het poststructuralistische postmodernisme gerekend kan worden zodra deze crisis in het werk gestalte krijgt.⁴⁷ Ook Bart Vervaeck zegt dat in postmoderne teksten de taal impliciet en expliciet geproblematiseerd wordt. Dit is voor hem echter niet het belangrijkste of beslissende kenmerk van een postmoderne tekst. Hij bepleit ook een meer dynamische relatie tussen taal en werkelijkheid waarbij ze niet geheel samenvallen maar gedeeltelijk overlappen en uiteenlopen. “Alleen als conflict, als nooit ophoudende strijd bestaan taal en werkelijkheid.”⁴⁸

---

⁴³ Brems, H. (2006). P. 510.

⁴⁴ Bertens, H. & D’Haen, T. (1988) P. 40.

⁴⁵ Ibsch, E. (1989). P 354.

⁴⁶ Bertens, H & D’Haen, T. (1988). P. 43.

⁴⁷ Bertens, H & D’Haen, T. (1988). P. 42.

⁴⁸ Vervaeck, B. (1999). P. 95

Methodologie & verantwoording

Maar wat maakt nu de dierenverhalen van Tellegen zo bijzonder en anders dan andere dierenverhalen? Wat maakt dat deze verhalen interessant zijn en meer academische aandacht verdienen? Wat maakt dat deze verhalen ook met bovenstaande theorie in verband gebracht kunnen worden?

Bij een eerste waarneming namelijk lijken de inwoners van het bos zich aan de biologische afspraken te houden: de bever knaagt, de zwaluw vliegt en ze leven in een bos. Maar bij preciezere beschouwing blijkt dat deze verhalen op alle niveaus ontregeld zijn: een olifant die uit bomen valt, een thee zettende spreeuw en een vlinder en giraffe die samen slapen.⁴⁹ Ook het bos zelf blijkt niet meer logisch verklaarbaar vanuit onze wereld: het bevat een woestijn, gebergte, rivier en veel horizon, en daarnaast is het niet raar -hooguit een beetje vervelend- dat de zon door de zandkrab van zijn plaats gehaald wordt.⁵⁰ De verhalen breken voortdurend door bestaande verwachtingspatronen heen. Al deze absurditeiten worden als zo vanzelfsprekend beschreven dat “het ongewone als natuurlijk wordt ervaren.”⁵¹

Ook de activiteiten van de dieren zijn opmerkenswaardig. Het schrijven van brieven en het vieren van feestjes zijn graag en veel gedane activiteiten: “De beer was weer eens jarig en gaf een groot feest. Zijn vorige verjaardag was nauwelijks een week voorbij, maar dat telde al niet meer mee.”⁵² Ook wordt de verjaardag van de regen gevierd, en viert de rups zijn jas.⁵³ De secretarisvogel combineert beide activiteiten en viert zijn verjaardag schriftelijk.⁵⁴ Toch lijkt de hoofdactiviteit van ieder verhaal nadenken te zijn. Bijna altijd is er wel iemand die zich voorneemt om ergens over na denken; er wordt gefilosofeerd, getwijfeld

---

⁴⁹ Boonstra, B. (1993). A: ‘Een dier denkt wat af’. In: Toin Duijx et al (red.). *Literatuur zonder leeftijd: tijdschrift voor de studie van kinder- en jeugdliteratuur*. Jaargang 7, nummer 28. Amsterdam: Stichting ter Bevordering van de Studie van de kinder- en Jeugdliteratuur. pp. 23 – 28. P. 26.

⁵⁰ Tellegen, T. (2001). P. 233.

⁵¹ Fens, K. et al. (3 maart 1994). Juryrapport Libris Woutertje Pieterseprijs.

Geraadpleegd op 5 april 2016, via:

http://www.woutertjepieterseprijs.nl/wpp/juryrap_old/juryrapport_wpp_1994.htm

⁵² Tellegen, T. (2001). P. 59.

⁵³ Tellegen, T. (2001). P. 510 & 287.

⁵⁴ Tellegen, T. (2001). P. 502.

en soms gesomberd.⁵⁵ De dieren lijken te bestaan om -samen of alleen- na te denken over het leven en daarmee enige contouren te geven aan alle dingen die het menselijke bestaan zo ingewikkeld maken.⁵⁶ Vogelaar spreekt over een Tellegenheim: de verhalen lijken simpel en doorzichtig en toch begrijp je ze nooit helemaal. Belangrijk hierbij is de verbazing en verwondering van de dieren. Ieder verhaal begint en eindigt ermee en “het lijkt niet onmogelijk dat de lezer in de wereld van Toon Tellegen, opkijkend uit zijn boek, de vertrouwde wereld ineens zeer ongewoon zal vinden.”⁵⁷

De bijzondere gedachtenkronkels van de dieren worden vormgegeven door een spel met taal, maar ook de taal zelf is vaak een object van onderzoek en bevraging.⁵⁸ Zowel de Rond als Vogelaar merken in de verhalen van Tellegen een problematische relatie tussen taal en werkelijkheid op. Vogelaar verbindt deze problematiek met filosofische vragen, De Rond met de theorie van het groteske. Ik richt mij in dit onderzoek op vragen en twijfels rondom ontologie en epistemologie, die gezien worden als belangrijke thema's binnen de postmoderne literatuur. In dit onderzoek zal ik trachten aan te tonen hoe al deze soorten twijfel in de verhalen van Tellegen vervat zitten. Om hier een gestructureerd geheel van te maken behandel ik iedere categorie apart, aan de hand van een aantal exemplarische verhalen.

---

⁵⁵ Dijkstra, E. (2012). 'Het bijzondere dierenbos van Toon Tellegen: wat maakt de dierenverhalen van Toon Tellegen zo uniek?' In: *Leesgoed*. Jaargang 39, nummer 1. Leidschendam: NBD Biblion Uitgeverij. pp. 6 -12. P. 8.

⁵⁶ Boonstra, B. (1993). B: 'Er was eens een Waseens: De jeugdliteratuur.' In: N. Matsier et al (red.). *Het literair klimaat 1986 -1992*. Amsterdam: De Bezige Bij. pp. 125 – 154.

Geraadpleegd op 31 maart via:

http://www.dbnl.org/tekst/mats001lite01_01/mats001lite01_01_0006.php P. 143.

⁵⁷ Fens, K. et al. (3 maart 1994).

⁵⁸ Hoe dit precies tot uiting komt, komt in de analyse uitgebreid aan bod.

Analyse

1. Een opgelegd regelsysteem

Alle verhalen in de bundel *Misschien wisten zij alles* (2001)⁵⁹ zijn volgens een bepaalde set 'regels' opgebouwd. Tellegen heeft deze regels zelf bedacht en hanteert ze bij iedere verhaal, zo blijkt uit een interview in *HN Magazine*: "Alle andere dingen die ik doe, kosten me veel moeite, maar de verhaaltjes niet. Dat komt doordat ik een paar regels hanteer."⁶⁰ De verhalen lijken zodoende te bestaan uit een op voorhand bedachte 'mal', die telkens anders wordt ingevuld. Het is van belang om een overzicht van deze regels te geven en ze nader te bekijken omdat ze een idee geven hoe ieder verhaal is opgebouwd en aan welke eisen elk verhaal voldoet.⁶¹

1.1 Alle dieren zijn even groot

In het dierenbos van Tellegen zijn alle dieren even groot en even sterk. Naast het feit dat ze fysiek even groot zijn, heeft die gelijke grootte ook invloed op de intersubjectieve relaties tussen de dieren. Zo zijn ze ook sociaal en psychologisch even groot. De traditionele hiërarchie, zoals een voedselpiramide, die in de werkelijkheid tussen dieren geldt, bestaat niet in het Tellegenbos. Geen enkel dier wordt op een bepaald moment boven een ander dier geplaatst en ze gaan allemaal vriendschappelijk met elkaar om.⁶² Die vriendelijke sfeer is precies wat

---

⁵⁹ Deze bundel bevat alle verhalen uit de volgende boeken: *Er ging geen dag voorbij* (1984), *Toen niemand iets te doen had* (1987), *Langzaam zo snel zij konden* (1989), *Het feest op de maan* (1990), *Misschien waren zij nergens* (1991), *Bijna iedereen kon omvallen* (1993), *Brieven aan niemand anders* (1996) en *De verjaardag van alle anderen* (1998). Hieraan zijn nog twaalf niet apart gebundelde verhalen toegevoegd.

⁶⁰ Veltman, C. (1988). 'Gouden Griffel-winnaar Toon Tellegen: Argwaan vind ik een mooi woord.' In: *HN Magazine*. Jaargang 44, nummer 41. Den Haag: Stichting Hervormd Nederland Oecumenische Pers. pp. 24 -25. P. 25

⁶¹ Omdat ieder verhaal volgens deze regels geschreven wordt kunnen ze als gelijkwaardige verhalen worden gezien. De verhalen die ik in dit onderzoek gebruik zijn dus exemplarisch voor de gehele bundel.

⁶² Van Doorselaer, J. (2008 – 2009). *'Op een ochtend zag alles er anders uit': Toon Tellegen en de klassieke dierenfabel, een vergelijkend onderzoek*. Universiteit Gent: onuitgegeven eindverhandeling. P. 11.

Tellegen in zijn verhalen wil overbrengen⁶³ en daarom is er in het bos geen ruimte voor slechte dieren, het echte kwaad bestaat niet.⁶⁴

1.2 Een verhaal beslaat maximaal twee pagina's

Deze regel betreft de lengte van elk verhaal: niet langer dan twee kantjes. Deze regel lijkt een onbelangrijke vormelijke regel maar is voor het succes van de verhalen onmisbaar.⁶⁵ Het gebrek aan structuur en cohesie in de verhalen en de absurdistische exercities van de dieren zouden in langere verhalen te zwaar en onoverzichtelijk worden⁶⁶. Een gevolg van deze regel is naar mijn idee dat ieder verhaal steeds één onderwerp behandelt. Ieder verhaal lijkt één thema als vertrekpunt te nemen voor een kort en afgerond verhaal. Hiermee geeft Tellegen de verhalen een luchtig karakter.

1.3 Van elk dier bestaat slechts één exemplaar

De dieren in het bos krijgen bij ieder verhaal een bepaald lidwoord. Zo begint een verhaal: “‘Deze honing is heerlijk,’ zei de mier. ‘Deze honing is afschuwelijk,’ zei de hommelm.”⁶⁷ Dit lidwoord laat zien dat er slechts één mier en één hommelm is. Over welke hommelm of mier het gaat kan dus geen verwarring bestaan, er is slecht *de* mier en *de* hommelm. Op die manier zijn alle dieren in het bos uniek, zij bepalen hun eigen identiteit dan ook vaak ten opzichte van anderen. Doordat er geen paarvorming mogelijk is, zijn “relatieproblemen als bron van ellende uitgesloten.”⁶⁸ Hier wil ik nog bij vermelden dat de dieren in de verhalen geen geslacht lijken te hebben, ze zijn alleen hun soort. In het juryrapport van de Libris Woutertje Pieterseprijs (1994) wordt dit gegeven ook opgemerkt. Een verklaring wordt hiervoor niet gevonden, alleen de “voorzichtige veronderstelling dat die ‘neutraliteit’ de dieren onttrekt aan de rollen in de traditionele dierenverhalen.”⁶⁹

---

⁶³ Veltman, C. (1988). P. 24.

⁶⁴ Boonstra, B. (2009). P. 215.

⁶⁵ Van Doorselaer, J. (2008 – 2009). P. 17

⁶⁶ Boonstra, B. (2009). P. 217.

⁶⁷ Tellegen, T. (2001). P. 173.

⁶⁸ Boonstra, B. (2009). P. 217.

⁶⁹ Fens, K. et al. (1994).

*1.4 Alleen het nu bestaat: 'de dieren hebben geen ouders, geen kinderen, geen herinnering, geen toekomst.'*⁷⁰

De dieren in het bos leven zoals gezegd in het nu, ze hebben geen familieleden of toekomst, alleen elkaar. Enerzijds is dit verklaarbaar omdat voortplanting de uniciteitsregel zou verstoren, anderzijds is voortplanting ook simpelweg niet nodig. In de fictieve verhaalwereld waarvan Tellegen de almachtige schepper is, gaat er namelijk ook nooit iemand dood en op die manier blijven de inwoners van het dierenbos altijd gelijk, de tijd lijkt stil te staan.⁷¹

1.5 De dieren zijn onderling verwisselbaar

De laatste regel die Tellegen zichzelf heeft opgelegd is dat de dieren geen onderscheidende eigenschappen hebben en dus onderling verwisselbaar moeten zijn. Deze regel blijkt in de praktijk lastig vol te houden omdat van sommige dieren die regelmatig ten tonele verschijnen, -zoals de mier, de eekhoorn, de olifant, de mus en de schildpad- toch enkele karaktertrekken zichtbaar worden. Zo valt de olifant altijd uit bomen, en "als er in iets les gegeven moet worden, doet de mus dat."⁷²

De Rond signaleert ook deze verwisselbaarheid maar stelt dat alles in het bos -inclusief haar inwoners- verwisselbaar is. Zij ziet het gehele bos als een semantisch systeem en stelt dat alles in het bos volgens ditzelfde talige systeem georganiseerd is. Alles en iedereen staat op één niveau en kan verbonden worden. Dit heeft een vervreemdende werking. Niet alleen gebeuren er daardoor in het bos dingen die wij absurd vinden en die volgens onze werkelijkheid niet kunnen, ook verwonderen de dieren zich op hun beurt weer over dingen die voor ons normaal zijn. Hierdoor sta je als lezer stil bij je eigen gebruikswaarden en worden die woorden opnieuw ervaren. Daarnaast wordt de lezer door deze soms absurde wendingen geconfronteerd met het geconstrueerde karakter van taal en de bestaande conventies en ordeningen.⁷³

---

⁷⁰ Uitspraak van Toon Tellegen in: Veltman, C. (1988). P. 25.

⁷¹ Van Doorselaer, J. (2008 – 2009 P. 14.

⁷² Boonstra, B. (2009). P. 215.

⁷³ De Rond, Z. (2013). P. 25 -26.

2. Ontologie

Sommige vragen en twijfels die in het Tellegenbos naar voren komen zijn goed te verbinden met de ontologische thematiek uit het postmodernisme. Dat wordt bijvoorbeeld mooi verwoord in een verhaal over de eekhoorn die door de boktor ziek verklaard wordt.⁷⁴ Omdat de eekhoorn niks van 'ziek' afweet en de mier overal verstand van heeft besluit hij aan de mier te vragen wat het ziek zijn betekent. "Je hebt verschillende soorten ziek,' zei de mier. 'Licht ziek, hard ziek, en ernstig ziek. Ernstig ziek is het ergste.'" Feitelijk gezien verschilt ernstig ziek niet van licht of hard ziek, beter word je altijd. Het enige verschil zit erin dat er bij ernstig ziek de mogelijkheid bestaat dat er iets heel verschrikkelijks gebeurt, wat nooit gebeurt. De eekhoorn begrijpt dit niet en daarom legt de mier hem een 'verhelderende' vergelijking voor:

"Is de lucht ooit ingestort?' vroeg de mier, tamelijk korzelig.

'Nee.'

"Zou hij ooit kunnen instorten?"

'Nee,' zei de eekhoorn. 'De lucht kan niet instorten.'

'Jawel!' riep de mier. 'Dat is het hem nou juist. Er zijn dingen die niet kunnen maar wel zouden kunnen.'

Deze laatste zin laat goed zien hoe de ontologie in de verhalen vervat zit. Er wordt hier de suggestie gewekt dat er dingen zijn die tegelijk niet en wel kunnen. De mier noemt in dit verhaal het instorten van de lucht en het heel klein worden van de zon als dingen die in het Tellegenbos niet kunnen, maar tegelijkertijd wel zóúden kunnen. Wanneer of waar deze dingen mogelijkerwijs zouden kunnen wordt niet verder uitgediept, de mogelijkheid ervan wordt enkel benoemd.

Een ander verhaal waarin de realiteit van het dierenbos op losse schroeven wordt gezet gaat over een nachtelijke ontmoeting tussen de eekhoorn en de olifant: "Op een nacht hoorde de eekhoorn een geruis. Zijn raam vloog open en de olifant zweefde naar binnen. Hij droeg een vuurrode muts."⁷⁵ Het is een tamelijk vreemde ontmoeting omdat de olifant niets zegt, een paar keer de

---

⁷⁴ Zie bijlage 1 voor het volledige verhaal. Tellegen, T. (2001). P. 126 -127. We zien hier overigens al een leuk taalspel: juist de boktor is de dokter het van bos.

⁷⁵ Zie bijlage 2 voor het volledige verhaal. Tellegen, T. (2001). P. 340.

kamer rondzweeft, wat in een kast kijkt en daarna weer “als een pluisje” het huis uit zweeft. Eenmaal buiten is de olifant weer typisch de olifant en valt met een harde klap op de grond. Wanneer de olifant en de eekhoorn elkaar de volgende dag zien ontstaat een vreemd gesprek:

“Maar toen hij [de eekhoorn] die middag de olifant tegenkwam en zijn droom vertelde, liet de olifant hem de buil op zijn hoofd zien en zei: ‘Hier ben ik op gevallen, vannacht. Onder de beuk.’

‘Maar was jij het dan echt??’ vroeg de eekhoorn verbaasd.

‘Ach, echt...’ zei de olifant bescheiden, ‘wat is nou echt...ik vind dat altijd zo’n ruim begrip...’

‘En die muts,’ vroeg de eekhoorn, ‘die rode muts, was die dan echt?’

‘Ach ja, die muts...’ zei de olifant. Er kwam een milde glimlach op zijn lippen en hij keek langs de eekhoorn naar de verte. ‘Dat is een heel verhaal...’ zei hij.”

Er lijken hier twee verhaalwerelden te bestaan. Enerzijds is er wereld één, waarin wat er zich die nacht heeft afgespeeld echt is en de olifant valt. De olifant laat door middel van de buil op zijn hoofd zien dat de eekhoorn hun nachtelijke ontmoeting niet gedroomd heeft. Helemaal ‘echt’ was het volgens de olifant echter ook niet. Anderzijds is er namelijk wereld twee waarin de nachtelijke ontmoeting niet echt is en de olifant niet valt. Deze twee werelden zijn niet met elkaar te rijmen en botsen met elkaar. Toch wordt in wereld één, van waaruit dit verhaal geschreven is de mogelijkheid van wereld twee niet ontkend, maar ook niet verklaard: de olifant ontkent niet dat hij in het huis van de eekhoorn is geweest en dat hij viel maar hij bevestigt ook niet dat het echt was. Door deze verhaalwending wordt het idee gewekt dat het begrip echt (of werkelijkheid) een vrij ruim en rekbaar begrip is en er wellicht meerdere gradaties in echtheid bestaan.

Een derde verhaal dat exemplarisch is voor de ontologische thema’s gaat over de eekhoorn die op een ochtend wakker wordt en ontdekt dat iedereen weg

is.⁷⁶ Hij zoekt de dieren door het hele bos en schrijft een brief gericht aan iedereen met de mededeling dat ze terug moeten komen. Brieven worden doorgaans door de wind bij alle dieren bezorgd maar op deze dag blijkt het windstil te zijn en kan de brief niet verstuurd worden. Dit kan op twee manieren geïnterpreteerd worden. Ten eerste kan het windstil zijn omdat er niemand is om een brief naar te versturen, iedereen is immers weg. Ten tweede kan het windstil zijn omdat zelfs de wind er niet is, onder iedereen valt ook de wind. Als de eekhoorn de dieren uiteindelijk nergens kan vinden komt hij tot een opmerkelijke gedachte: “Ze moeten ergens zijn, dacht hij. Maar toen wist hij niet meer of dat wel zo zeker was. Misschien waren zij wel nergens.” Dit is een interessante gedachtegang, want wat betekent het als ze nergens zijn? Bestaan ze dan eigenlijk nog wel? De eekhoorn vindt dit ook een moeilijk doordringbare kwestie: “Hij probeerde te bedenken wat dat betekende, maar in zijn hoofd knarste en piepte het en hij ging tegen de beuk in het gras zitten, midden in het bos.” Als de dieren een ingewikkelde gedachte te verwerken hebben, proberen ze hun gedachten vaak in toom te houden door ergens anders aan te denken, of slapen ze er een nachtje of een uurtje over.⁷⁷ Als de eekhoorn wakker wordt is alles weer terug bij de oude. Ook in dit verhaal lijkt weer sprake te zijn van twee verschillende werelden. Enerzijds is er een wereld waarin de dieren er wel zijn maar op dat moment voor de eekhoorn verborgen zijn. Hij kan ze immers niet vinden. Anderzijds is er een wereld waarin de dieren er niet zijn en nergens zijn. Opmerkelijk is de passage waar de eekhoorn de mier en de vlinder weer treft:

“Waar was je? Vroeg de eekhoorn en klopte hem [de mier] op zijn schouder.

‘Dat weet ik niet,’ zei de mier en hij schudde zijn hoofd.

En de vlinder die met moeite achter hem aan fladderde zei: ‘Dat weten wij niet.’”

---

⁷⁶ Zie bijlage 3 voor het volledige verhaal. Tellegen, T. (2001). P. 306 – 307.

⁷⁷ Vogelaar, J. (1993). ‘Het geheim van het dubbele vraagteken’ In: N. Matsier et al (red.). *Het literair klimaat 1986 -1992*. Amsterdam: De Bezige Bij. pp. 329 – 340. Geraadpleegd op 15 maart via: http://www.dbnl.org/tekst/mats001lite01_01/mats001lite01_01.pdf P. 332.

De dieren lijken zich wel bewust van het gegeven dat ze allemaal ergens anders waren, maar weten niet waar ze al die tijd zijn geweest. Hier zien we dat de verhaalwereld waarin de dieren nergens zijn niet ontkend wordt, maar door de dieren ook niet verklaard wordt. Ook in dit verhaal wordt het vraagstuk niet opgelost, de eekhoorn is enkel blij dat iedereen weer terug is, wat uiteraard vraagt om feestje.

5. Epistemologie & taal

Ook epistemologische vraagstukken en twijfels zijn terug te vinden in het dierenbos van Tellegen. Deze worden duidelijk zichtbaar door een ingewikkeld spel dat met de taal gespeeld wordt. Dit is bijvoorbeeld terug te zien in een interessant gesprek tussen de mier, de krekkel en de kikker.⁷⁸ Het gesprek komt op gang en neemt een verassende wending wanneer blijkt dat de krekkel niet weet wat morgen is: “‘Morgen?’ vroeg de krekkel. Hij deed zijn ogen open. ‘Wat is dát nou weer?’” De mier -die in eerste instantie wel weet wat morgen is- probeert het aan de krekkel uit te leggen, maar dat blijkt vrij problematisch:

“‘Dat is de dag na vandaag,’ zei de mier. ‘Dus morgen.’

‘Vandaag?’ zei de krekkel. ‘Nooit van gehoord.’

‘Weet je niet wat vandaag is?’ vroeg de mier.

‘Nee,’ zei de krekkel.

‘Dat is nu,’ zei de mier. ‘Nu.’ En hij tikte daarbij met zijn rechter voorpoot op de grond.

De krekkel keek naar het kleine kuiltje dat onder de voorpoot van de mier ontstond en zei: ‘Nu??? Het wordt steeds mooier.’”

De krekkel heeft blijkbaar nog nooit van deze, voor ons zo alledaagse en veel gebruikte begrippen gehoord. De mier besluit de kikker, die daar toevallig zit, om hulp te vragen:

---

⁷⁸ Zie bijlage 4 voor het volledige verhaal. Tellegen, T. (2001). P. 246 – 247.

“Jij weet toch wel wat nu is?’ vroeg de mier.

Nu heel voorzichtig zijn, dacht de kikker, terwijl hij vriendelijk knikte.

‘Ja hoor,’ zei hij. ‘Ja.’ Dat is vast het beste, dacht hij, terwijl hij haastig zijn herinneringen afzocht naar iets wat nu kon zijn.”

Op talig vlak gebeurt hier iets interessants. De kikker, die duidelijk ook niet weet wat nu betekent, gebruikt het woord wel degelijk in zijn gedachten: “Nu heel voorzichtig zijn” Blijkbaar kan hij het woord wel gebruiken, of denken, zonder precies te weten wat het betekent. Of, zonder te weten of het hetzelfde betekent als het ‘nu’ van de mier. Opvallend is dat de krekkel uitermate blij is met het feit dat hij blijkbaar de enige is die niet weet wat nu is.⁷⁹ Dit verhaal is epistemologisch te interpreteren vanwege het gegeven dat de dieren uitgebreid met elkaar spreken over de wereld om hun heen. Ze spreken over tijd en over nu en morgen en lijken niet goed te begrijpen wat deze, voor ons zo alledaagse, begrippen betekenen. Uiteindelijk, als de mier alleen achterblijft bij de oever van de rivier, blijkt ook voor hem ‘nu’ een moeilijk doordringbaar begrip: “Het is wel iets eigenaardigs, dat nu, dacht hij. Misschien is het wel iets anders.” Hier zien we duidelijk dat het ver doorvoeren van epistemologische vragen en twijfels, zoals Ibsch in haar artikel zegt, kan leiden tot ontologische twijfel. Het spreken over de wereld en tijd mondt uit in het nadenken daarover: wat is dat eigenlijk? De epistemologische twijfel wordt, naarmate het verhaal vordert geradicaliseerd en gaat over in ontologische twijfel.

In dit verhaal zien we ook dat er wordt getwijfeld aan de kenbaarheid van ogenschijnlijk makkelijke begrippen als nu, morgen en vandaag. In eerste instantie denkt de mier goed te weten wat ‘nu’ is, maar later weet hij het niet meer zeker. Misschien is ‘nu’ wel helemaal niet wat hij denkt dat het is, of is datgene waarvan hij denkt dat het nu is, iets heel anders. Ook zien er we een linguïstische twijfel: kan het woord ‘nu’ eigenlijk wel goed uitdrukken wat het betekent? Of betekent het misschien iets dat niet door taal, of door het woord ‘nu’ uitgedrukt kan worden? Het nu is natuurlijk ook een ongrijpbaar begrip, op

---

⁷⁹ Het uniek zijn in iets, als enige in het bos iets wel of niet kunnen of weten, is een manier waarop de dieren zichzelf identificeren: ten opzichte van de rest.

het moment van uitspreken is nu altijd alweer voorbij. De problematiek en twijfel rondom taal en tijd, die in dit verhaal wordt vormgegeven is ook te verbinden aan het deconstructivisme van Jacques Derrida en zijn begrip *différance* waarin wordt uitgegaan van een eindeloze uitzaaiing van betekenis en betekenaar. Ook Vervaeck heeft het over uitzaaiing van betekenis, tijd en chronologie in de postmoderne roman. Hij gebruikt de term *dissémination*, dat zorgt voor “een eindeloze uitzaaiing die afrekent met een chronologische opeenvolging van duidelijk gescheiden en afzonderlijk bestaande fases zoals toen, nu en straks.”⁸⁰

Een ander interessant verhaal rond het thema van epistemologische en linguïstische twijfel is het verhaal waarin de mier en de eekhoorn les krijgen van de zwaan:⁸¹ “‘Vandaag,’ zei de zwaan, ‘zal ik het hebben over voorbij.’” Hier begint het verhaal al vreemd, in onze wereld kan je les krijgen in zwemmen of wiskunde, maar in de fictieve wereld van het dierenbos is een les over ‘voorbij’ blijkbaar heel normaal. De zwaan is van mening dat alles voorbij gaat. Dit gegeven roept bij de mier en de eekhoorn veel vragen en twijfels op, waardoor de zwaan niet meer aan het eigenlijke lesgeven toekomt.⁸² De mier en de eekhoorn kunnen niet zo goed geloven dat alles voorbij gaat en het blijkt dat andere lesgevers er ook andere theorieën op na houden wat betreft ‘voorbij’:

“‘Dan kun je beter naar de krekkel gaan. Die geeft een heel anders soort les. Bij hem gaat niets voorbij. [...]”

‘Ook niet de ochtend. Volgens de krekkel gaat er zelf geen regenbui voorbij, of hoofdpijn, of een seconde.’”

En ook de krab houdt er andere ideeën op na: “‘Daar gaat alles door elkaar.’ [...] ‘Volgens de krab kun je net zo goed met de nacht eten als met je vingers. Dat maakt geen verschil.’” In deze lestheorieën zien we de verwisselbaarheid waar De Rond over spreekt terug. Een aantal onmogelijke semantische combinaties laat de taalproblematiek en de absurditeit die dat oplevert zien. In dit verhaal

---

⁸⁰ Vervaeck, B. (1999). P. 152.

⁸¹ Zie bijlage 5 voor het volledige verhaal. Tellegen, T. (2001). 312 – 313.

⁸² Waar iets, zoals de wilg, heen gaat als het voorbij gaat, is in de les overigens nog niet aan de orde: “‘Ho ho,’ zei de zwaan. ‘Daar hebben we het hier niet over. We hebben het over voorbij en niet over waarheen. Dat komt pas in de laatste les.’”

zien we dat de dieren, net als in het vorige verhaal, met elkaar spreken over tijd en dat proberen te begrijpen. De dieren hebben het hier wel over dezelfde werkelijkheid, er is geen sprake van verschillende werelden zoals bij de ontologische voorbeelden. Ze proberen tijd en het voorbij gaan op verschillende manieren te begrijpen. Het concept 'voorbij' brengt de eekhoorn uiteindelijk ook tot de hoofdbreekvraag; "En wij," zei de eekhoorn. "Zouden wij ooit voorbij gaan?" Hier neemt het verhaal een existentiële wending waar de dieren in plaats van spreken over de tijd en voorbij gaan, nadenken over hun eigen bestaan in de tijd. De mier is van menig dat zij nooit voorbij zullen gaan: "De mier dacht even na. Toen stond hij op, maakte een rare sprong in de lucht boven het gras, kwam op zijn rug neer en zei, zwaaiend met al zijn poten: 'Nee, wij gaan nooit voorbij. Wij niet!'" Dit lijkt misschien een rare conclusie van de mier maar is in de verhaalwereld van het Tellegenbos wel waar. De populatie van het bos blijft immers altijd hetzelfde, althans er komt niemand bij of gaat weg door geboorte of dood. Dit sluit geheel aan bij de rol die tijd volgens Vervaeck heeft in de postmoderne roman en het principe van uitzaaiing zoals hierboven besproken. Hij stelt dat de traditionele chronologie niet meer als basis fungeert waardoor ieder beginpunt uitgesloten is. Een postmodern werk is nog wel temporeel van aard maar thema's als voorbijgaan en verdwijnen worden op een andere manier verwerkt dan in een traditioneel chronologisch werk.⁸³ Vervaeck zegt hierover:

"Postmoderne literatuur is niet in de eerste plaats gericht op de transcendentie van al wat bij het verdwijnen hoort: het onzekere, het onvatbare en het ontbrekende worden niet gezien als tekorten die overwonnen moeten worden door een betrouwbare en continue geschiedenis bij elkaar te vertellen. Integendeel, het gaat om het discontinue, het onbetrouwbare en het ontbrekende te suggereren in associatieve sprongen tussen de beelden."⁸⁴

Deze (andere) verwerking van chronologie, tijd en voorbijgaan zien we duidelijk terug in dit voorbeeld. Enerzijds laat hij de twijfels en vragen over de wereld en de taalproblematiek zien door verschillende interpretaties van 'voorbij' op te

---

⁸³ Vervaeck, B. (1999). P. 153.

⁸⁴ Vervaeck, B. (1999). P. 153 -154.

voeren. Anderzijds wordt juist door de eeuwige continuïteit van de dieren, die immers nooit voorbij gaan, onze eigen discontinuïteit en vergankelijkheid benadrukt.

Interpretatie

In bovenstaande analyse heb ik getracht in een aantal exemplarische verhalen aan te wijzen waar en hoe ze in verband gebracht kunnen worden met de behandelde theorie. Duidelijk is dat er een zekere mate van continuïteit in de verhalen te herkennen is. Zo is in de eerste drie verhalen te zien dat de suggestie wordt gewekt van het bestaan van andere mogelijke werelden. Zoals een wereld waarin er mogelijk iets verschrikkelijks gebeurt als je ernstig ziek bent en een wereld waar iedereen misschien wel nergens is. Ook wordt, in het verhaal van de zwevende olifant, de echtheid -of werkelijkheid- van de eigen wereld⁸⁵ op losse schroeven gezet. Dit sluit goed aan bij de (on)mogelijke werelden die volgens Ibsch en McHale worden geschapen in een postmodern werk. Het is echter in de verhalen van Tellegen niet zo dat die mogelijke andere wereld ook daadwerkelijk *gecreëerd* of beschreven wordt. Het (mogelijke) bestaan van *een* wereld wordt door een dier enkel genoemd of bevraagd, waarna snel weer wordt overgegaan tot de orde van de dag of het vieren van een feestje. Dit heeft uiteraard ook te maken met de zelfopgelegde regel dat ieder verhaal maximaal twee pagina's mag beslaan: er is simpelweg geen ruimte om deze werelden verder uit te diepen. Wel zouden we volgens McHale kunnen spreken van een ontologische dominant in deze verhalen. Het geloof in de werkelijkheid wordt bevraagd waarmee een ontologische diepte op de voorgrond treedt. Uiteraard is het optreden van een dominant, zoals McHale zegt, afhankelijk van de vragen die je aan een tekst stelt en de positie van waaruit je een tekst leest. Vanuit dit onderzoek is het dan ook niet verwonderlijk dat ik een ontologische dominant in de verhalen signaleer.

In de laatste twee verhalen komen ook duidelijk epistemologische vraagstukken naar voren die door een bijzonder spel met taal zichtbaar worden.

---

⁸⁵ Met deze eigen wereld bedoel ik de fictieve verhaalwereld van het Tellegenbos, niet *onze* werkelijkheid.

Voor ons normale begrippen als 'nu', 'vandaag', 'morgen' en 'voorbij' worden geproblematiseerd en bevraagd. Hierbij wordt ook het taalspel zichtbaar met onmogelijke semantische combinaties zoals het eten met de nacht in plaats van je vingers. We zien hier dat de verwondering die Vogelaar in zijn artikel aanstipt een belangrijke rol speelt. De dieren verwonderen zich over alles, dus ook over dingen en woorden die voor ons heel normaal zijn. In deze voorbeelden zijn dit allemaal vragen over tijd. Nu is de rol van tijd in een literair werk op zichzelf niets nieuws maar zoals hierboven besproken wordt tijd en andere thema's die daarmee verband houden, volgens Vervaeck in een postmodern werk anders verwerkt.

In de verhalen is ook duidelijk de samenhang van epistemologie en ontologie of de verwevenheid zoals Vervaeck die schetst tussen modernisme en postmodernisme te zien. In eerste instantie spreken de dieren met elkaar over de werkelijkheid en de wereld om hun heen. Zoals de tijdsaanduiding van vandaag en nu of het begrip voorbij. Deze epistemologische vragen worden in veel verhalen ver doorgevoerd en geradicaliseerd. Dat leidt tot ontologische vragen en twijfels die worden vormgegeven door het nadenken over en het ervaren van de werkelijkheid en hun eigen bestaan.

Conclusie

Uitgaande van de artikelen van De Rond en Vogelaar heb ik in dit onderzoek laten zien hoe de dierenverhalen van Tellegen gelezen kunnen worden als volwassenenliteratuur. Aan de hand van de theorie over epistemologie en ontologie heb ik laten zien dat er postmoderne thema's in de verhalen te ontdekken zijn. Zoals eerder al naar voren kwam wordt een auteur of een tekst doorgaans niet als postmodern bestempeld maar worden postmoderne thema's in meer of mindere mate in een literair werk teruggevonden. In dit onderzoek heb ik aangetoond dat de postmoderne thema's van epistemologie en ontologie in de werken van Tellegen te herkennen zijn.

In de teksten is te zien dat veelvuldig wordt gespeeld met taal en taal een belangrijke rol speelt. Treffend zegt Vogelaar hierover:

“Alles draait er om woorden, om taal, om gedachten die in de zinnen niet van gevoelens te onderscheiden zijn. Of het woord is er [...] en ook het gevoel is er, onmiskenbaar, maar het verband ertussen is zoek.”⁸⁶

In lijn met Vogelaar en De Rond zou ik willen stellen dat taal zelfs een sleutelrol speelt in de verhalen. Duidelijk is te zien dat -zoals vogelaar stelt- ieder verhaal in beweging komt door een woord of begrip waardoor alles op losse schroeven komt te staan.

Ook de vragen die over het bestaan en tijd gesteld worden zijn te verbinden met epistemologische en ontologische twijfels. De thema's die aan bod komen zijn vaak van filosofische aard en raken aan wat het menselijke bestaan zo ingewikkeld maakt: “gemis, eenzaamheid, existentiële onzekerheid, onvermogen tot wezenlijk contact, angst voor de dood, gebrek aan zingeving”⁸⁷ enzovoort. In de eerste voorbeelden hebben we duidelijk gezien dat deze vragen en twijfels vormgegeven worden door de beschrijving van (on)mogelijke werelden zoals die door McHale en Ibsch beschreven worden. Omdat de verhalen maar één of twee pagina's beslaan worden deze, weliswaar belangrijke en grote thema's enkel kort aangeraakt, waarna ze vaak onopgelost blijven. Je wordt als lezer geprikkeld om erover na te denken maar in de verhalen zelf worden de aangehaalde thema's niet uitgewerkt. Daarom zijn het ook verhalen voor kinderen, het maakt ze echter niet minder postmodern. “Het is het leven in een notendop, maar dan zonder dat je het in al zijn ingewikkeldheid direct hoeft te herkennen of te benoemen.”⁸⁸

Daarnaast laat dit onderzoek zien dat de verhalen van Tellegen ook zeer wel geschikt zijn voor volwassen lezers. Vragen over grote thema's en gevoelens heeft iedereen en die zijn goed terug te vinden in jeugdliteratuur. Daar waar verwondering nog alle ruimte wordt geboden. De discussie over al dan niet bestaande grenzen tussen jeugd- en volwassenenliteratuur is vaak van vruchteloze aard en wellicht ook niet oplosbaar. Boonstra zit op dezelfde lijn als Vogelaar en daar sluit ik me graag bij aan: “Tellegens lezerspubliek laat zich niet

---

⁸⁶ Vogelaar, J. (1993). P. 331.

⁸⁷ Boonstra, B. (2009). P. 216.

⁸⁸ Boonstra, B. (2009). P. 217.

afperken naar leeftijd, maar naar taalgevoeligheid, soepelheid van geest en geloof in de mogelijkheid van bijna alles.”⁸⁹

---

⁸⁹ Idem. P. 218.

Bibliografie

Bertens, H. & D'Haen, T. (1988).

Het postmodernisme in de literatuur. Amsterdam: De Arbeiderspers.

Boonstra, B. (1993). A:

'Een dier denkt wat af'. In: Toin Duijx et al (red.). *Literatuur zonder leeftijd: tijdschrift voor de studie van kinder- en jeugdliteratuur*. Jaargang 7, nummer 28. Amsterdam: Stichting ter Bevordering van de Studie van de kinder- en Jeugdliteratuur. pp. 23 – 28.

Boonstra, B. (1993). B:

'Er was eens een Waseens: De jeugdliteratuur.' In: N. Matsier et al (red.). *Het literair klimaat 1986 -1992*. Amsterdam: De Bezige Bij. pp. 125 – 154.
Geraadpleegd op 31 maart via:

http://www.dbnl.org/tekst/mats001lite01_01/mats001lite01_01_0006.php

Boonstra, B. (2009).

'De schrijver, dat ben ik alleen ' In: *Wat een mooite!: hoogtij in het kinderboek in acht portretten*. Amsterdam: Querido kinderboeken. pp. 197 – 223.

Brems, H. (2006). *Altijd weer vogels die nesten beginnen: geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945 – 2005*. Amsterdam: Bert Bakker.

De Rond, Z. (2013). 'Misschien waren zij nergens: het groteske in de dierenverhalen van Toon Tellegen.' In: *Vooy's*. Jaargang 31, nummer ¾. Utrecht: Stichting Tijdschrift Vooy's. pp. 19 – 30.

Dijkstra, E. (2012). 'Het bijzondere dierenbos van Toon Tellegen: wat maakt de dierenverhalen van Toon Tellegen zo uniek?' In: *Leesgoed*. Jaargang 39, nummer 1. Leidschendam: NBD Bibliion Uitgeverij. pp. 6 -12

Fens, K. et al. (3 maart 1994). Juryrapport Libris Woutertje Pieterseprijs.

Geraadpleegd op 5 april 2016, via:

http://www.woutertjepieterseprijs.nl/wpp/juryrap_old/juryrapport_wpp_1994.htm

- Ghesquière, R. (2009). *Jeugdliteratuur in perspectief*. Leuven: Uitgeverij Acco.
- Ibsch, E. (1989). 'Postmoderne (on)mogelijkheden in de Nederlandse literatuur'.
In: W.F.G. Breekveldt et al (red.) *De achtervolging voortgezet. Opstellen over moderne letterkunde aangeboden aan Margaretha H. Schenkeveld*. Amsterdam: Bert Bakker. P 346-373.
- Illustratie. Geraadpleegd op 6 april 2016 via:
http://home.planet.nl/~jong9304/gemeente/preken/2corinthe2_14-3_6.html
- McHale, B. (1987). *Postmodernist fiction*. London & New York: Routledge.
- Tellegen, T. (2001). *Misschien wisten zij alles: 313 verhalen over de eekhoorn en de andere dieren*. Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij b.v.
- Van Collie, J. (2009). *Leesbeesten en boekenfeesten: hoe werken (met) kinder- en jeugdboeken?* Leuven: NBD Biblion Uitgeverij.
- Van Doorselaer, J. (2008 – 2009) 'Op een ochtend zag alles er anders uit': *Toon Tellegen en de klassieke dierenfabel, een vergelijkend onderzoek*. Universiteit Gent: onuitgegeven eindverhandeling.
- Van Lierop-Debrauwer, H. et al (red.) (2014). *Een land van waan en wijs: geschiedenis van de Nederlandse jeugdliteratuur*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas Contact.
- Veltman, C. (1988). 'Gouden Griffel-winnaar Toon Tellegen: Argwaan vind ik een mooi woord.' In: *HN Magazine*. Jaargang 44, nummer 41. Den Haag: Stichting Hervormd Nederland Oecumenische Pers. pp. 24 -25.
- Vervaeck, B. (1999). *Het postmodernisme in de Nederlandse en Vlaamse roman*. Brussel/Nijmegen: VUBPress & Uitgeverij Vantilt.
- Vogelaar, J. (1992). 'Dubbele ??: 'Nee wij gaan nooit voorbij. Wij niet!'' In: *De Groene Amsterdammer*. 24, 22 april. Amsterdam: De Groene Amsterdammer. pp. 24 – 25.
- Vogelaar, J. (1993). 'Het geheim van het dubbele vraagteken' In: N. Matsier et al (red.). *Het literair klimaat 1986 -1992*. Amsterdam: De Bezige Bij.

pp. 329 - 340. Geraadpleegd op 15 maart via:

http://www.dbnl.org/tekst/mats001lite01_01/mats001lite01_01.pdf

Bijlage 1

TOEN DE EEKHOORN EENS IN HET MOS ONDER DE BEUK zat voelde hij pijn in zijn buik. De krekel kwam toevallig langs en zag dat er iets aan de hand was. Hij riep de boktor erbij die veel verstand van pijn had.

De boktor onderzocht de eekhoorn en zei, na lang aarzelen: 'U bent ziek.'

"Maar..."

Maar voor de eekhoorn iets had kunnen vragen had de boktor zich al omgedraaid en was hij weggedraafd, het bos uit.

Dus ik ben ziek, dacht de eekhoorn. Hij besloot aan de mier te vragen wat dat betekende.

'Het is goed dat je dat aan mij vraagt,' zei de mier, 'want ik weet daar alles van.'

De eekhoorn keek de mier onderzoekend aan. De mier scheen overal verstand van te hebben.

'Je hebt verschillende soorten ziek,' zei de mier. 'Licht ziek, hard ziek, en ernstig ziek.' Ernstig ziek is het ergste.'

'Daar heeft de boktor niks over gezegd,' zei de eekhoorn. 'Wat gebeurt er als je ernstig ziek bent?'

'Er zóú iets heel verschrikkelijks kunnen gebeuren,' zei de mier. 'Maar het gebeurt nooit.'

'Hoe weet je dan dat het zóú kunnen gebeuren?'

'Dat is nu eenmaal zo.'

'Maar als het nooit gebeurt...'

'Is de lucht ooit ingestort?' vroeg de mier, tamelijk korzelig.

'Nee.'

'Zou hij ooit kunnen instorten?'

'Nee,' zei de eekhoorn. 'De lucht kan niet instorten.'

'Jawel!' riep de mier. 'Dat is het hem nou juist. Er zijn dingen die niet kunnen maar wel zouden kunnen. Geloof dat maar eekhoorn.

De zon zou ook heel klein kunnen worden, kleiner dan dit stofje

hier...'

De eekhoorn huiverde.

'Maar het gebeurt nooit,' zei de mier, terwijl hij met een breed gebaar een stofje van zijn schouder sloeg. 'Zo is het ook met ernstig ziek.'

Het was een nevelige dag. Wolkenlierten zweefden vlak boven de toppen van de bomen. Alle takken waren nat. Soms regende het even, met kleine, kille druppels, of zakte er een mistflard tussen twee bomen door op het mos.

De eekhoorn keek heel somber.

'Hoe is het met je buik?' vroeg de mier.

'Met mijn buik?'

'Ja'

Toen voelde de eekhoorn plotseling dat de pijn in zijn buik verdwenen was.

'Waar zou zo'n pijn eigenlijk heen gaan?' vroeg hij.

'Zo ver naar binnen dat je hem niet meer kunt voelen,' zei de mier en hij blies een regendruppel van zijn neus.

De eekhoorn zweeg en dacht hoever iets binnen in hem wel zou kunnen gaan en hij vroeg zich af of er zich in zijn diepste binnenste ergens een open plek bevond en of alle pijn die hij ooit had gevoeld daar misschien nog was. Oorpijn, staartpijn, neuspijn, vingerpijn, elleboogpijn, kris kras door elkaar. Wie weet, dacht hij.

Bijlage 2

OP EEN NACHT HOORDE DE EEKHOORN EEN GERUIS.

Zijn raam vloog open en de olifant zweefde naar binnen. Hij droeg een vuurrode muts.

‘Olifant!’ zei de eekhoorn verbaasd terwijl hij rechtop schoot in bed.

Maar de olifant zei niets, zweefde een paar keer de kamer rond, neuriede wat, keek even in de kast van de eekhoorn, klapperde luchtig met zijn oren, verschoof zijn muts en zweefde weer naar buiten. Als een pluisje.

Even later hoorde de eekhoorn een klap en Au en woei zijn raam weer dicht. Toen hij de volgende ochtend wakker werd, wist hij zeker dat hij alles had gedroomd.

Maar toen hij die middag de olifant tegenkwam en zijn droom vertelde, liet de olifant hem de buil op zijn hoofd zien en zei: ‘Hier ben ik op gevallen, vannacht. Onder de beuk.’

‘Maar was jij het dan echt??’ vroeg de eekhoorn verbaasd.

‘Ach, echt...’ zei de olifant bescheiden, ‘wat is nou echt...ik vind dat altijd zo’n ruim begrip...’

‘En die muts,’ vroeg de eekhoorn, ‘die rode muts, was die dan echt?’

‘Ach ja, die muts...’ zei de olifant. Er kwam een milde glimlach op zijn lippen en hij keek langs de eekhoorn naar de verte. ‘Dat is een heel verhaal...’ zei hij.

De eekhoorn zweeg. Er stonden dikke rimpels op zijn voorhoofd en hij groette de olifant.

’s Avonds deed hij zijn ram heel stevig dicht en zette er zijn kast tegenaan. Er zweefde niemand naar binnen die nacht.

Toon Tellegen. (2001). P. 340.

Bijlage 3

OP EEN OCHTEND WERD DE EEKHOORN WAKKER EN was iedereen weg.

De eekhoorn holde door het bos en riep: 'Waar zijn jullie?'

Maar er kwam geen antwoord en hij zag niemand. Hij keek in het huis van de mier: verlaten. Hij klopte op de deur van de tor: stilte. Hij tikte op het water van de rivier: niemand stak zijn hoofd omhoog. En er zong ook niemand meer in de bomen, er ritselde niemand meer in het gras en er vloog niemand meer voorbij.

De eekhoorn zocht overal. Al iedereen een achter deze grasspriet zat, dacht hij bij elke grasspriet waarachter hij keek. Of nee, ze zitten vast achter de eik. Of in het riet. Hij liep van de ene plek naar de andere. Wanneer zouden ze echt onvindbaar zijn? Dacht hij somber.

Aan het eind van de ochtend schreef hij een brief:

Aan iedereen

Waar zijn jullie?

Kom in elk geval terug!

Eekhoorn.

Maar het was windstil en eekhoorn kon de brief niet versturen.

Hij werd heek verdrietig. Hij dacht aan de olifant, de karper, de krekel, de mus en vooral aan de mier. Mier, dacht hij, mier...

Ze moeten ergens zijn, dacht hij. Maar toen wist hij niet meer of dat wel zo zeker was. Misschien waren zij wel nergens.

Hij probeerde te bedenken wat dat betekende, maar in zijn hoofd knarste en piepte het en hij ging tegen de beuk in het gras zitten, midden in het bos. Hij bedacht dat hij nu alleen nog maar tegen zichzelf kon praten. Maar wat moet ik tegen mijzelf zeggen? dacht hij. Hij kon niets bedenken en hij werd bang dat hij alleen maar tegen zichzelf kon zwijgen. En de enige cadeaus die hij nog zou krijgen zou hij aan zichzelf moeten geven.

De zon scheen op zijn gezicht. Die is er tenminste nog, dacht hij. somber. Maar toen verdween ook de zon en werd het nevelig om hem heen.

Zo zat de eekhoorn daar en het ene voorgevoel na het andere kwam in hem op. Het waren nare gevoelens die pijn deden in zijn hoofd en in zijn benen. Hij werd heel moe en viel in slaap.

Toen hij wakker werd was het middag. De zon scheen weer en hij hoorde het geruis van vleugels. Hij was de reiger die overvloedig.

'Reiger! Reiger!' riep de eekhoorn. Hij sprong overeind en zwaaide uit alle macht. Maar de reiger zag hem niet. Even later zag hij de egel de struik tegenover de beuk in gaan en hij de olifant in de verte tegen een boom botsen en Au roepen. Toen zag hij ook de mier.

'Mier, mier!' riep hij. Hij holde op de mier af. De mier strompelde.

'Dag eekhoorn,' zei hij, met een schorre stem.

'Waar was je?' vroeg de eekhoorn en klopte hem op zijn schouder.

'Dat weet ik niet,' zei de mier en hij schudde zijn hoofd.

En de vlinder die met moeite achter hem aanvladderde zei: 'Dat weten wij ook niet.'

De eekhoorn vroeg niet verder. Hij kon maar één ding denken: ze zijn er weer, ze zijn er weer!

Hij holde naar huis en haalde alles wat hij nog in zijn voorraadkast had naar buiten om met iedereen die voorbijkwam iets te vieren, het gaf niet wat. Hij schepte borden vol, schonk glazen in, klopte op schouders en vroeg iedereen om meer te verdwijnen. Dat moesten zij beloven, allemaal.

Bijlage 4

DE MIER EN DE KREKEL ZATEN AAN DE RAND VAN DE RI-
vier en spraken over voelsprietten, avonturen, verjaardagen, honing,
en de zon.

Het was een warme dag en nadat zij urenlang met elkaar hadden
gesproken zwegen zij en deden zij hun ogen dicht.

Maar na een tijdje schraapte de krekel zijn keel. De mier meende
dat de krekel iets wilde gaan doen, maar hij verstond hem niet goed.
Voor alle zekerheid zei hij binnensmonds: 'Nee, liever morgen.'
Dat kan nooit kwaad dacht hij.

'Morgen?' vroeg de krekel? Hij deed zijn ogen open. 'Wat is dát
nou weer?'

'Dat is de dag na vandaag,' zei de mier. 'Dus morgen'

'Vandaag??' zei de krekel. 'Nooit van gehoord.'

'Weet je niet wat vandaag is?' vroeg de mier.

'Nee,' zei de krekel.

'Dat is nu,' zei de mier. 'Nu.' En hij tikte daarbij met zijn rechter
voorpoot op de grond.

De krekel keek naar het kleine kuiltje dat onder de voorpoot van
de mier ontstond en zei: 'Nu??? Het wordt steeds mooier.'

De mier keek om zich heen en zijn oog viel op de kikker die juist
op een blad van de waterlelie naar de lucht zat te staren.

'Kikker,' zei de mier. 'Je moet ons helpen.'

'Aha,' zei de kikker. Hij vond dat het mooiste woord dat hij ken-
de en hij gebruikte het alleen als het hem onverwachts inviel.

'Jij weet toch wel wat nu is?' vroeg de mier

Nu heel voorzichtig zijn, dacht de kikker, terwijl hij vriendelijk
knikte.

'Ja hoor,' zei hij. 'Ja.' Dat is vast het beste, dacht hij, terwijl hij
haastig zijn herinneringen afzocht naar iets dat nu kon zijn. De
maan vond hij, de waterval, kroos, feesten, de reiger, maar nu...

'Zie je wel,' zei de mier. 'Iedereen weet wat nu is. Iedereen.'

‘Behalve ik,’ zei de krekel. ‘Wat leuk. Dan ben ik de enige. Dan moet je het me ook maar niet vertellen, mier.’

Hij stopte zijn vingers in zijn oren en holde met grote sprongen weg.

De mier bleef achter aan de over van de rivier. De kikker verdween voor alle zekerheid maar onder de waterlelie en de zon ging langzaam en voorzichtig onder, achter het bos.

Toen het tenslotte helemaal donker was vroeg de mier zich af of hij eigenlijk wel zeker wist wat nu was. Het is wel iets eigenaardigs, dat nu, dacht hij. Misschien is het wel iets ander. Er kwamen rimpels in zijn voorhoofd. Toen stond hij vlug op om de eekhoorn op te zoeken. Laat ik maar aan honing denken, dacht hij. Dát is nooit iets anders.

Bijlage 5

DE MIER EN DE EEKHOORN KREGEN LES VAN DE ZWAAN.

Het was aan de oever van de rivier, de zon scheen en zij zaten onder de wilg, in de schaduw van een laaghangende tak.

Het was de tweede les, maar van de eerste les hadden zij niets onthouden.

‘Vandaag,’ zei de zwaan, ‘zal ik het hebben over voorbij.’

Dat vonden de mier en de eekhoorn een goed idee, want daar wisten zij weinig van.

De zwaan trok een ernstig gezicht en zei: ‘Alles gaat voorbij.’

Het was even stil onder de wilg. Het water in de rivier glinsterde en er was nauwelijks wind.

‘Wisten jullie dat?’ vroeg de zwaan.

‘Nee,’ zeiden de mier en de eekhoorn. ‘Dat wisten wij niet.’

‘Ja,’ zei de zwaan. ‘Alles gaat voorbij. Noem maar iets op en dan zeg ik dat het voorbij gaat. Mier...’

‘De wilg,’ zei de mier.

‘Ja,’ zei de zwaan. ‘het is goed dat je het zegt, mier. De wilg gaat voorbij.’

‘De wilg??’ vroeg de eekhoorn met grote ogen en wees omhoog.

‘Waar gaat hij dan heen?’ vroeg de mier.

‘Ho ho,’ zei de zwaan. ‘Daar hebben we het niet over. We hebben het over voorbij en niet over waarheen. Dat komt pas in de laatste les.’

‘Hoeveel lessen zijn er eigenlijk?’ vroeg de eekhoorn.

‘Ik weet het niet,’ zei de zwaan. ‘Ik heb ze nooit geteld.’

De eekhoorn zuchtte en de mier zei: ‘EN als ik nou denk dat de wilg nooit voorbij gaat?’

‘Ja,’ zei de zwaan. ‘Dan moet je geen les bij mij nemen. Dan kun je beter naar de krekkel gaan. Die geeft een heel ander soort les. Bij hem gaat niets voorbij.’

‘Niets?’ vroeg de eekhoorn.

‘Niets,’ zei de zwaan.

‘Ook niet de ochtend?’ vroeg de eekhoorn.

‘Ook niet de ochtend. Volgens de krekkel gaat zelfs geen regen-

bui voorbij, of hoofdpijn of een seconde.

‘Wat heb je nog meer voor lessen?’ vroeg de mier.

‘Nou, bij de krab,’ zei de zwaan. ‘Volgens de krab kun je net zo goed met de nacht eten als met je vingers. Dat maakt geen verschil. Of..’

De mier zocht eens diep en keek de andere kant op.

De eekhoorn voelde dat er een dikke rimpel op zijn voorhoofd kwam.

De zwaan maakt zijn zin niet af en zei: ‘Het is tijd. De les is voorbij.’

Zijn stem klonk onzeker.

‘De volgende les is misschien morgen,’ zei hij. Toen vloog hij op en verdween in de verte.

Zwijgend zaten de mier en de eekhoorn naast elkaar aan de oever van de rivier. De zon stond hoog aan de hemel. Soms stak de karper even zijn hoofd boven water en zei: ‘Pst’ en verdween weer.

De mier dacht aan de tijd, de zon, de lucht, de zomer, potten honing, verjaardagen, verdriet, mos, de geur van de den. Zou dat allemaal voorbij gaan? Dacht hij. Of niets daarvan?

‘En wij,’ vroeg de eekhoorn opeens, ‘zouden wij ook voorbij gaan?’

De mier dacht even na. Toen stond hij op, maakte een rare sprong in de lucht boven het gras, kwam op zijn rug neer en zei, zwaaiend met al zijn poten: ‘Nee, wij gaan nooit voorbij. Wij niet!’

Toon Tellegen. (2001). P. 312 – 313.